

พลวัตของรูปแบบบ้านเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

Dynamics of House Styles in the Northeast of Thailand

ธนิศร์ เสถียรนาม* และนพดล ตั้งสกุล**

Thanit Satiennam and Nopadon Thungsakul

บทคัดย่อ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย หรือ “ภาคอีสาน” เป็นภูมิภาคที่มีความหลากหลายของรูปแบบบ้านเรือน อันเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมในการปลูกสร้างบ้านเรือนของกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์ ที่ตั้งถิ่นฐานในภูมิภาค และการรับอิทธิพลรูปแบบบ้านเรือนจากภายนอกภูมิภาค บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายรูปแบบบ้านเรือนดังกล่าวในมิติสัมพันธ์กับพลวัตการเปลี่ยนแปลง โดยทำการศึกษาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ และการสำรวจภาคสนามในประเด็นเกี่ยวกับรูปแบบบ้านเรือนจากกลุ่มตัวอย่างชุมชนและสถานที่ จำนวน 35 แห่งทั่วภูมิภาค

ผลการศึกษาพบว่า การแสวงหาแหล่งตั้งถิ่นฐานอันอุดมสมบูรณ์ ภัยสงคราม การปฏิรูปการปกครองของชาติ และกระบวนการพัฒนาเป็นเมือง เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดพลวัตของรูปแบบบ้านเรือนในช่วงสองศตวรรษที่ผ่านมา โดยสามารถจำแนกรูปแบบบ้านเรือนตามปัจจัยการก่อกำเนิดและลำดับเวลาได้ 4 กลุ่มหลัก ได้แก่ เรือนพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ (ปรากฏราวพุทธศตวรรษ 24 เป็นต้นมา) เรือนประยุกต์รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก (ปรากฏราวพุทธศตวรรษ 2430-2480) เรือนประยุกต์รูปแบบเรือนอีสานและรูปแบบเรือนภาคกลาง (ปรากฏราวพุทธศตวรรษ 2480-2490) และเรือนรูปแบบร่วมสมัย (ปรากฏราวพุทธศตวรรษที่ 2500 เป็นต้นมา) นอกจากนี้ รูปแบบบ้านเรือนที่ปรากฏก่อน พ.ศ. 2500 มีจำนวนลดลงอย่างรวดเร็วและถูกผลัดเปลี่ยนแทนที่ด้วยเรือนรูปแบบร่วมสมัย ซึ่งเป็นที่นิยมแพร่หลายในปัจจุบัน หากไม่มีการตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของรูปแบบบ้านเรือนที่ปรากฏในแต่ละช่วงเวลาในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมของภูมิภาค กลุ่มบ้านเรือนดังกล่าวย่อมสูญหายไปตามกาลเวลา

ABSTRACT

The Northeast of Thailand or “Isan” is a region with a diversity of house styles which was referred as the cultural products of the house building by various ethnic groups who settled in the region, as well as adapting by the influences from outside the region. This article aims to describe a dynamic of house styles in this region. The methodology is to explore the house styles from historical documents and field research of 35 sampling sites throughout the region.

The results showed that the pursuit of plentiful settlements, an administrative reform of the nation, war threatening effects and urbanization process are vital factors influencing the

* นักศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
E-mail: daothanit@yahoo.com

** อาจารย์ประจำ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
(บทความนี้ได้รับทุนสนับสนุนการเผยแพร่และตีพิมพ์จากศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น)

dynamics of house styles during the last few centuries. The existing house styles can be categorized from the formation factors and chronological order into 4 main groups; (1) the traditional vernacular styles of ethnic groups (appeared since 1750s), (2) the applied western styles (appeared during 1880-1930s), (3) the applied Isan style and central region styles (appeared during 1930-1940s) and (4) the contemporary styles (appeared since 1950s). In addition, the house styles appeared before 1950 A.D. have decreased rapidly, and were replaced by the contemporary-style houses those of which are more favorable today. It is recommended that there should be a concern of architectural heritage value and their historical importances of house styles that were built through the different periods of time.

คำสำคัญ: พลวัต รูปแบบบ้านเรือน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

Keywords: Dynamics, House Styles, the Northeast of Thailand

บทนำ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย หรือ “ภาคอีสาน” เป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานสำคัญของกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์มายาวนานนับพันปี หลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการก่อตั้งชุมชนในภาคอีสานเริ่มปรากฏเด่นชัดในช่วงต้นพุทธศตวรรษ 24 จากการเสื่อมถอยของอาณาจักรล้านช้าง¹ และสยามเข้ามาปกครองดินแดนในภาคอีสานทั้งหมดในปี พ.ศ. 2322 ในสมัยนั้นเกิดการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานครั้งใหญ่ของประชากรอาณาจักรล้านช้าง แบ่งเป็นกลุ่มลาว² เข้ามาร่วมตั้งชุมชนกระจายทั่วภูมิภาค พบหนาแน่นที่ภาคอีสานตอนกลางแถบลุ่มน้ำชี และกลุ่มกวยและเขมร³ เข้ามาร่วมตั้งชุมชนในภาคอีสานตอนล่างแถบลุ่มน้ำมูล (สุวิทย์และดาร์รัตน์, 2538; สุวิทย์, 2549; ไพท, 2554) ซึ่งการสร้างบ้านแปงเมืองของกลุ่มชนดังกล่าวมีอัตลักษณ์เฉพาะของรูปแบบบ้านเรือนตามขนบวัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิมของตน

การอธิบายรูปแบบบ้านเรือนที่ปรากฏในภาคอีสานกล่าวได้ว่ามีจุดเริ่มต้นราวพุทธศตวรรษ 2530 จากกลุ่มนักวิชาการในภูมิภาคที่ทำการศึกษารูปแบบบ้านเรือนในชนบทแถบลุ่มน้ำชีของชาวไทลาว⁴ นิยมเรียกว่า “เรือนอีสาน”⁵ และรูปแบบบ้านเรือนของชาวผู้ไท เรียกว่า “เรือนผู้ไท”⁶ ในสมัยนั้นนักวิชาการมักศึกษาเรือนทั้งสองกลุ่มไปพร้อมกัน

¹ “อาณาจักรล้านช้าง” อาณาจักรที่ครอบคลุมดินแดนในภาคอีสานของประเทศไทยและประเทศลาวช่วงปลายพุทธศตวรรษ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษ 24 ประชากรประกอบด้วยกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์ เช่น ลาว กวย เขมร แต่กลุ่มลาวถือเป็นชนชั้นปกครองของอาณาจักร

² “กลุ่มลาว” หรือ “ลาวล้านช้าง” ชื่อเรียกของชนกลุ่มใหญ่ที่สุดของอาณาจักรล้านช้าง กลุ่มลาวประกอบด้วยชนเผ่าหรือชาติพันธุ์ย่อยอีกหลายกลุ่ม เช่น พวน ยวน คำ ลื้อ ฯลฯ ในหลายตำราอธิบายว่าเป็นกลุ่มชนต้นกำเนิดหรือบรรพบุรุษของชาวอีสาน

³ “กลุ่มกวยและเขมร” ชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ในดินแดนตอนใต้ของอาณาจักรล้านช้าง หรือบริเวณตอนใต้ของประเทศลาว ภายหลังประชากรส่วนหนึ่งอพยพมาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสานตอนล่างแถบลุ่มน้ำมูล

⁴ “ชาวไทลาว” ศัพท์ที่นักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นใช้อ้างถึงชนกลุ่มลาวที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสาน คำว่า “ไท” หมายถึง คน พวก หมู่ ฝ่าย เมื่อใช้นำหน้าชนเผ่าหรือชาติพันธุ์ใด หมายถึง การเน้นย้ำถึงคนกลุ่มนั้น เช่น ไทดำ ไทลื้อ ไทยวน ฯลฯ

⁵ “เรือนอีสาน” ศัพท์ที่นักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นบัญญัติขึ้นใช้เรียกบ้านเรือนรูปแบบดั้งเดิมของชาวไทลาว ซึ่งนับได้ว่าเป็นเรือนพื้นถิ่นในภาคอีสานกลุ่มแรกที่มีการศึกษาอย่างจริงจังในแวดวงวิชาการ

⁶ “เรือนผู้ไท” ศัพท์ที่นักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นบัญญัติขึ้นใช้เรียกบ้านเรือนรูปแบบดั้งเดิมของชาวผู้ไทที่อพยพเข้ามาอาศัยบริเวณรอยต่อภาคอีสานตอนบนและภาคอีสานตอนกลางในพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์ สกลนคร นครพนม มุกดาหาร ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ในแวดวงวิชาการ การจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทในภาคอีสานยังมีความคลุมเครือเกี่ยวกับต้นกำเนิดของแหล่งที่ชาวผู้ไทอพยพมา เพราะบางส่วนสืบเชื้อสายมาจากกลุ่มลาว และบางส่วนมาจากกลุ่มเวียดนามตอนเหนือและจีนตอนใต้ แต่ในการศึกษานี้ใช้อย่างถึงเฉพาะรูปแบบเรือนผู้ไทตามศัพท์บัญญัติข้างต้นเพื่อไม่ให้เกิดความสับสนในการจำแนกรูปแบบบ้านเรือนในภูมิภาค

มีการศึกษาจำแนกรูปแบบย่อยของเรือนและบัญญัติชื่อเรียกตามลักษณะทางสถาปัตยกรรมและวิธีการก่อสร้าง สรุปรูปแบบย่อย ได้แก่ เรือนเกย เรือนโง่ง เรือนแฝด และเรือนเหยา (วิชิตและไพโรจน์, 2530; สมชาย, 2530; สุนทร, 2530; วิโรฒ, 2537; สุวิทย์, 2543) ซึ่งภายหลังกลุ่มเรือนอีสาน (เรือนไทลาว) และเรือนผู้ไทได้รับการยอมรับในแวดวงวิชาการจัดให้เป็นเรือนพื้นถิ่นรูปแบบประเพณี เป็นเสมือนตัวแทนอัตลักษณ์บ้านเรือนรูปแบบดั้งเดิมของภาคอีสาน เช่นเดียวกับเรือนไทยประเพณีของภาคกลาง เรือนกาแลของภาคเหนือ และเรือนมุสลิมของภาคใต้

ต่อมากลุ่มนักวิชาการ อาทิ ธิติ เสงี่ยมศรี ธาดา สุทธิธรรม นพดล ตั้งสกุล ฯลฯ ได้ศึกษารูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสานเพิ่มเติม แต่ยังคงอยู่ในอาณาเขตพื้นที่ชุมชนชนบทแถบลุ่มน้ำชี โดยอธิบายจำแนกรูปแบบบ้านเรือนขยายขอบเขตจากเรือนอีสานและเรือนผู้ไท ซึ่งจัดให้เป็นบ้านเรือนรูปแบบดั้งเดิม สู่บ้านเรือนรูปแบบอื่นๆ ที่สร้างขึ้นภายหลัง ได้แก่ เรือนปั้นหยา เรือนร้านค้า เรือนประยุกต์ เรือนที่ออกแบบโดยหน่วยงานราชการ และเรือนรูปแบบร่วมสมัย พร้อมทั้งสรุปว่าบ้านเรือนมีพลวัตการเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบดั้งเดิมสู่รูปแบบอื่นๆ เพราะปัจจัยอิทธิพลจากภายนอก เช่น การพัฒนาชุมชนชนบทสู่ความเป็นเมือง และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชนบทและเมือง ซึ่งทำให้สภาพสังคมและลักษณะที่อยู่อาศัยในชุมชนชนบทปรับเปลี่ยนไป (ธิติและคณะ, 2534; ธาดา, 2543; นพดล, 2545)

เนื้อหาสาระของบทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาต่อยอดขยายผลจากผลงานวิชาการที่มีการศึกษาก่อนหน้า โดยทำการศึกษารูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสานมิติสัมพันธ์กับพลวัตการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และมีการขยายขอบเขตด้านพื้นที่ศึกษาให้ครอบคลุมทั้งภูมิภาค นอกเหนือจากภาคอีสานตอนกลางแถบลุ่มน้ำชี ซึ่งผลผลิตที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ ชุดข้อมูลเพื่ออธิบายจำแนกรูปแบบบ้านเรือนในภาพรวมระดับภูมิภาค ตั้งแต่พุทธศตวรรษ 24 จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สามารถสืบย้อนหาหลักฐานเชิงประจักษ์เกี่ยวกับรูปแบบบ้านเรือนได้ ทั้งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และตัวเรือนที่ยังปรากฏหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน รวมถึงการอธิบายเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดพลวัตของรูปแบบบ้านเรือนในช่วงเวลาดังกล่าว

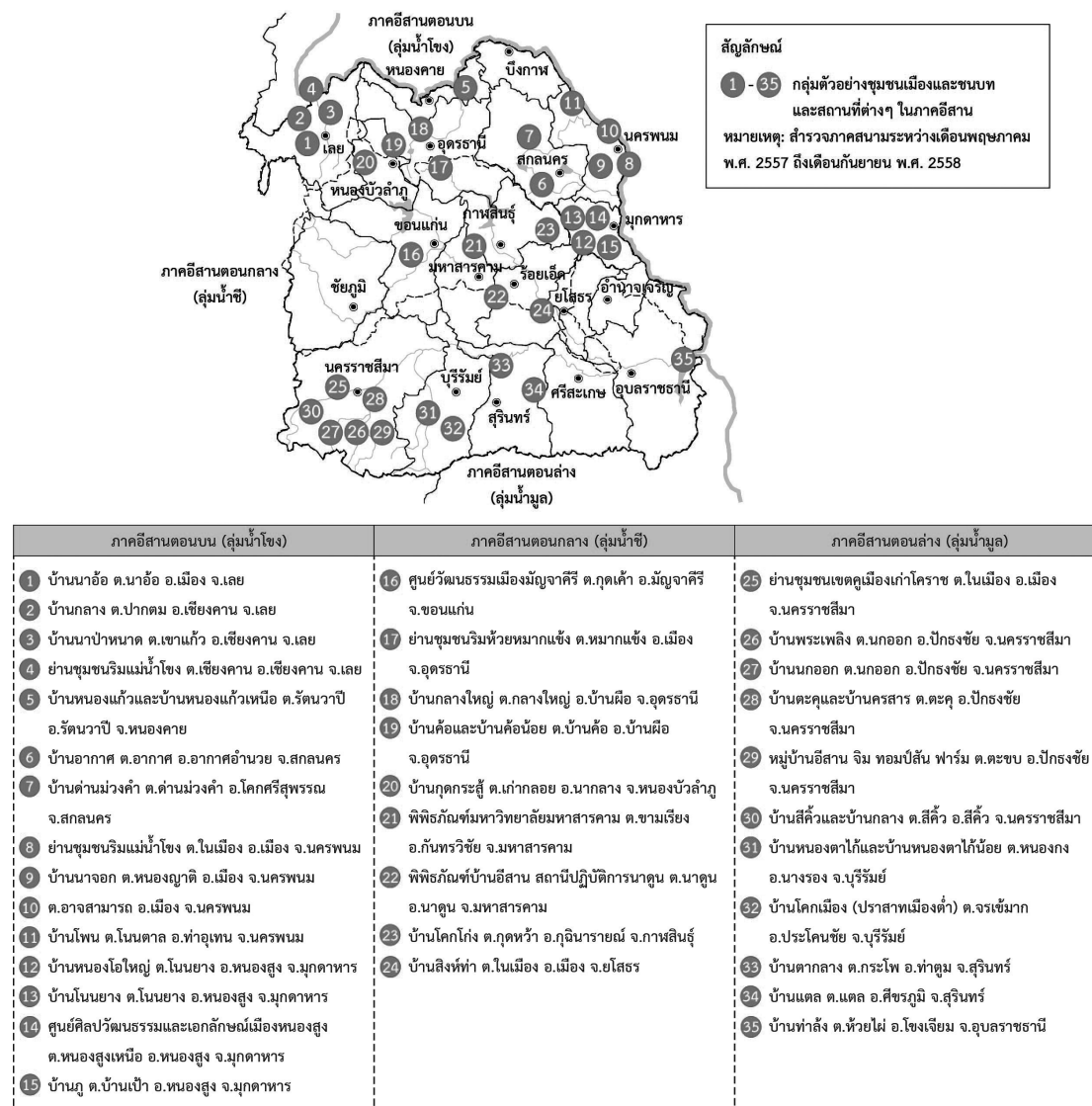
ขอบเขตการศึกษา

เนื้อหาสาระของบทความนี้เป็นการศึกษา “พลวัต” ด้านรูปแบบของบ้านเรือนในภาคอีสาน ในมิติสัมพันธ์กับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ของภูมิภาคในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดความหลากหลายและการปรับตัวของรูปแบบบ้านเรือนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยศึกษาเฉพาะกลุ่มบ้านเรือนที่สร้างขึ้นเพื่อการอยู่อาศัย ไม่รวมถึงเรือนร้านค้า ซึ่งจัดอยู่ในประเภทห้องแถวหรืออาคารพาณิชย์ และศึกษาในลักษณะภาพรวมหรือภาพกว้าง เพื่อแสดงให้เห็นรูปแบบและลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านเรือน ที่ปรากฏในภูมิภาคในแต่ละช่วงเวลาโดยสังเขป

วิธีการศึกษา

กระบวนการศึกษาพลวัตของรูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสาน เริ่มต้นจากการกำหนดกลุ่มตัวอย่างพื้นที่ศึกษา ด้วยวิธีการทบทวนผลงานวิชาการที่มีการศึกษาก่อนหน้า กอปรกับการสอบถามผู้รู้ เพื่อแสวงหาพื้นที่ศึกษาที่มีความเหมาะสม โดยสามารถรวบรวมกลุ่มตัวอย่างชุมชนเมือง ชุมชนชนบท และสถานที่ต่างๆ ทั่วภูมิภาค จำนวน 35 แห่ง (ภาพที่ 1) ภายใต้หลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ คือ (1) ภาพรวมของกลุ่มตัวอย่างต้องปรากฏรูปแบบบ้านเรือนที่หลากหลายเกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัย สามารถสะท้อนเหตุปัจจัยการก่อกำเนิดและการปรับตัวด้านรูปแบบในแต่ละช่วงเวลาได้ (2) พื้นที่ศึกษาแต่ละแห่งต้องมีข้อมูลเพียงพอสำหรับการสืบค้นประวัติความเป็นมาของรูปแบบบ้านเรือน และ (3) มีการกระจายตัวของกลุ่มตัวอย่างครอบคลุมทั่วภูมิภาค ทั้งภาคอีสานตอนบนแถบลุ่มน้ำโขง ภาคอีสานตอนกลางแถบลุ่มน้ำชี และภาคอีสานตอนล่างแถบลุ่มน้ำมูล

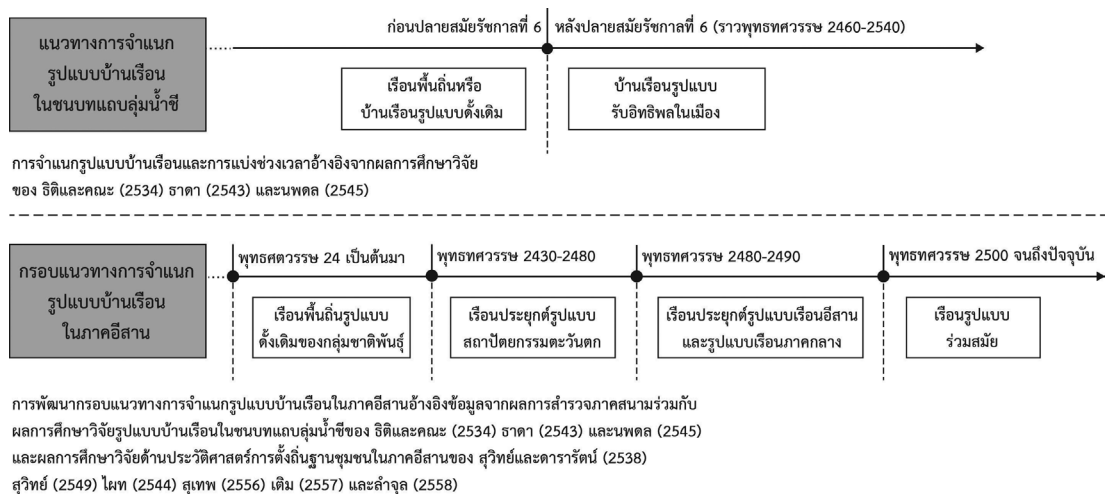
หลังจากนั้นจึงทำการสำรวจภาคสนาม เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบและประวัติความเป็นมาของบ้านเรือนจากกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด โดยใช้วิธีการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ การสำรวจลักษณะกายภาพของบ้านเรือนร่วมกับการสัมภาษณ์เจ้าของเรือนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ใช้ระยะเวลาตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2557 ถึงเดือนกันยายน พ.ศ. 2558 ซึ่งข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม ได้นำมาวิเคราะห์ผ่านกระบวนการจำแนกรูปแบบบ้านเรือน การวิเคราะห์ลักษณะเฉพาะและลักษณะร่วมทางสถาปัตยกรรม การจัดทำแผนที่ระดับภูมิภาค และการศึกษาเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดรูปแบบบ้านเรือนต่างๆ ในมิติสัมพันธ์กับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงเวลา เพื่อแสดงให้เห็นถึงพลวัตของรูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงตำแหน่งกลุ่มตัวอย่างพื้นที่ศึกษาทั่วภาคอีสาน จำนวน 35 แห่ง

การพัฒนากรอบแนวทางการจำแนกรูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสาน

การอธิบายรูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสาน ใช้วิธีการอ้างอิงข้อมูลพื้นฐานจากแนวทางการจำแนกรูปแบบบ้านเรือนในชนบทแถบลุ่มน้ำชี ที่เสนอโดยกลุ่มนักวิชาการที่ศึกษามาก่อนหน้า (จิตติและคณะ, 2534; ธาดา, 2543; นพดล, 2545) ซึ่งสรุปการแบ่งรูปแบบบ้านเรือนเป็น 2 กลุ่มหลัก ได้แก่ (1) เรือนพื้นถิ่นหรือบ้านเรือนรูปแบบดั้งเดิม หมายถึง เรือนอีสาน (เรือนไทลาว) และเรือนผู้ไท และ (2) บ้านเรือนรูปแบบรับอิทธิพลในเมือง หมายถึง เรือนประยุกต์หลังคาทรงปั้นหยา เรือนร้านค้า เรือนที่ออกแบบโดยหน่วยงานราชการ และเรือนรูปแบบร่วมสมัย และใช้ช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 6 หรือราวพุทธศตวรรษ 2460 เป็นจุดตัดแบ่งช่วงเวลา ซึ่งการปลูกสร้างบ้านเรือนในชุมชนชนบทของภาคอีสานในช่วงเวลาดังกล่าวเริ่มมีการรับอิทธิพลหรือประยุกต์ใช้รูปแบบบ้านเรือนจากในเมืองหรือภาคกลาง (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 แสดงการเปรียบเทียบระหว่างแนวทางการจำแนกรูปแบบบ้านเรือนในชนบทแถบลุ่มน้ำชีและการพัฒนากรอบแนวคิดการจำแนกรูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสาน

หลังจากนั้นจึงพัฒนาขึ้นเป็นกรอบแนวทางการจำแนกรูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสาน ด้วยการจัดหมวดหมู่และอธิบายรูปแบบบ้านเรือนเพิ่มเติม โดยอิงประเด็นการปลูกสร้างบ้านเรือนตามชนบัตถธรรมดั้งเดิมของกลุ่มชนที่ตั้งถิ่นฐานในภูมิภาค และการปลูกสร้างบ้านเรือนโดยรับอิทธิพลด้านรูปแบบจากภายนอกภูมิภาค เป็นหลักการสำคัญในการจำแนกรูปแบบบ้านเรือน ประกอบด้วย (1) เรือนพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ หมายถึง รูปแบบบ้านเรือนที่สร้างขึ้นตามชนบัตถธรรมในการสร้างที่อยู่อาศัยดั้งเดิมของกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานในภาคอีสาน ซึ่งอาจเป็นเรือนพื้นถิ่นรูปแบบประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ หรือรูปแบบบ้านเรือนที่ได้รับการยอมรับและสร้างขึ้นเป็นตัวแทนอัตลักษณ์บ้านเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์ ทดแทนเรือนพื้นถิ่นรูปแบบประเพณีที่สูญหายไป ในการศึกษาที่มีความหมายครอบคลุมถึงเรือนอีสาน (เรือนไทลาว) เรือนผู้ไท และเรือนพื้นถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่ปรากฏหลักฐานการตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา (2) เรือนประยุกต์รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก หมายถึง กลุ่มเรือนก่ออิฐถือปูนรูปแบบโคโลเนียล ซึ่งรับอิทธิพลรูปแบบบ้านเรือนตะวันตกในยุคขยายอาณานิคมของฝรั่งเศส ในดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงในช่วงปี พ.ศ. 2430-2480 และกลุ่มเรือนไม้รูปแบบสมัยรัชกาลที่ 5-8 ซึ่งรับอิทธิพล

รูปแบบบ้านเรือนตะวันตก และเป็นที่ยอมรับในเมืองหลวงก่อนแพร่กระจายมาสู่ภาคอีสานในช่วง พ.ศ. 2433-2489 (3) เรือนประยุกต์รูปแบบเรือนอีสานและรูปแบบเรือนภาคกลาง หมายถึง เรือนไม้ซึ่งมีพัฒนาการด้านรูปแบบปรับเปลี่ยนหรือคลี่คลายจากเรือนอีสาน หรือรับอิทธิพลด้านรูปแบบจากเรือนภาคกลาง เป็นรูปแบบบ้านเรือนที่เริ่มปรากฏในช่วงพุทธศตวรรษ 2480-2490 และ (4) เรือนรูปแบบร่วมสมัย หมายถึง เรือนรูปแบบเทศบาล เรือนทรงชาอุ บ้านจัดสรร และเรือนร่วมสมัยรูปแบบอื่นๆ ซึ่งทั้งหมดเป็นบ้านเรือนที่รับอิทธิพลด้านรูปแบบจากภายนอกภูมิภาค หรือรูปแบบบ้านตามสมัยนิยมจากในเมือง เริ่มปรากฏราวพุทธศตวรรษ 2500 เป็นต้นมา ทั้งนี้ กรอบแนวทางการจำแนกรูปแบบบ้านเรือนที่พัฒนาขึ้นใหม่ มีการจัดหมวดหมู่รูปแบบบ้านเรือนและการแบ่งช่วงเวลาที่เหมาะสมมากยิ่งขึ้น ตามผลการสำรวจภาคสนามและการสืบค้นข้อมูลจากเอกสารด้านประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานชุมชน ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ ที่มีอิทธิพลต่อพลวัตของรูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสานตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษ 24 จนถึงปัจจุบัน

ความหลากหลายของรูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสาน

ผลการสำรวจกลุ่มตัวอย่างพื้นที่ศึกษาทั่วภาคอีสาน เผยให้เห็นความหลากหลายของรูปแบบบ้านเรือนที่ปรากฏตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา เมื่อนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่ตามกรอบแนวทางการจำแนกรูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสานที่พัฒนาขึ้น รูปแบบบ้านเรือนทั้ง 4 กลุ่มหลัก ประกอบด้วย (1) เรือนพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ (2) เรือนประยุกต์รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก (3) เรือนประยุกต์รูปแบบเรือนอีสานและรูปแบบเรือนภาคกลาง และ (4) เรือนรูปแบบร่วมสมัย มีเนื้อหาสาระด้านรูปแบบ ตำแหน่งที่ตั้ง และลักษณะทางสถาปัตยกรรม (ภาพที่ 3 และ 4) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) **เรือนพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์:** นับเป็นรูปแบบบ้านเรือนที่เก่าแก่ที่สุดในภาคอีสาน ปรากฏช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ในปัจจุบันพบเห็นเรือนพื้นถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้ประปรายในชุมชนชนบท แต่แทบไม่มีหลงเหลือในเมืองเพราะถูกแทนที่ด้วยรูปแบบบ้านเรือนที่สร้างขึ้นใหม่ภายหลัง เรือนพื้นถิ่นที่พบมักใช้ประโยชน์เป็นที่พักอาศัยของผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนหรือทายาทผู้สืบทอดเรือน และมีจำนวนหลายหลังที่ปิดไว้ไม่ใช้งาน หรือปล่อยทิ้งร้าง จากการสำรวจกลุ่มเรือนที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดมีอายุราว 60-200 ปี ได้แก่ “เรือนอีสาน” ของชาวไทลาว พบกระจายตัวในพื้นที่จังหวัดต่างๆ ของภาคอีสานตอนบนและตอนกลาง “เรือนผู้ไท” ของชาวผู้ไท พบในเขตรอยต่อภาคอีสานตอนบนและตอนกลาง ในพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์ และมุกดาหาร และ “เรือนไทโคราช”⁷ ของชาวไทโคราช⁸ พบในภาคอีสานตอนล่าง ในพื้นที่อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา ส่วนกลุ่มเรือนที่มีอายุลดหลั่นลงมา ได้แก่ “เรือนไทเลย”⁹ ของชาวไทลื้อ มีอายุราว 50-100 ปี พบที่บ้านนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย

⁷ “เรือนไทโคราช” เป็นชื่อเรียกเรือนพื้นถิ่นของชาวไทโคราชในจังหวัดนครราชสีมา เรือนไทโคราชเป็นรูปแบบบ้านเรือนที่ปรากฏขึ้นภายหลัง มีใช้เรือนพื้นถิ่นรูปแบบประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่ง การก่อรูปเรือนมีข้อสันนิษฐานว่าเกิดจากการผสมผสานขนบวัฒนธรรมในการสร้างที่อยู่อาศัยของชาวไทยภาคกลาง ไทลาว และมอญ ในปัจจุบัน เรือนไทโคราชได้รับการยอมรับจากชุมชนและภาคส่วนต่างๆ และสร้างขึ้นเป็นตัวแทนอัตลักษณ์บ้านเรือนรูปแบบดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นในจังหวัดนครราชสีมา

⁸ “ชาวไทโคราช” ศัพท์ที่นักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นใช้อ้างถึงกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดนครราชสีมา ประกอบด้วย ไทย ลาว มอญ เขมร ฯลฯ รวมถึงชนพื้นเมืองที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนหน้า เมื่อเวลาผ่านไปกลุ่มชนดังกล่าวมีการผสมผสานทางวัฒนธรรมจนเกิดเป็นอัตลักษณ์ชุมชนท้องถิ่นของจังหวัดนครราชสีมา

⁹ “เรือนไทเลย” เป็นชื่อเรียกเรือนพื้นถิ่นของชาวไทลื้อ บ้านนาอ้อ จังหวัดเลย เรือนไทเลยมีใช้เรือนพื้นถิ่นรูปแบบประเพณีของชาวไทลื้อซึ่งมีข้อสันนิษฐานว่าแต่เดิมคือ “เรือนเขียะ” หรือ “เรือนเกย” แต่เป็นรูปแบบบ้านเรือนที่ปรากฏขึ้นภายหลัง นำเข้ามาโดยช่างฝีมือจากในเมือง ในปัจจุบัน เรือนไทเลยได้รับการยอมรับจากชุมชนและภาคส่วนต่างๆ และสร้างขึ้นเป็นตัวแทนอัตลักษณ์บ้านเรือนรูปแบบดั้งเดิมของท้องถิ่นแทนเรือนพื้นถิ่นรูปแบบประเพณีซึ่งสูญหายไปจากชุมชนหมดแล้ว

“เรือนไทยวน” ของชาวไทยวน มีอายุราว 40-100 ปี พบที่อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา และ “เรือนชาวภูย” ของชาวภูยเลียงช้าง มีอายุราว 10-80 ปี พบที่อำเภอกำแพง จังหวัดสุรินทร์

นอกจากนี้ยังปรากฏการขนย้ายเรือนพื้นถิ่นจากชุมชนดั้งเดิมไปประกอบในที่ตั้งใหม่ และการสร้างจำลองเรือนพื้นถิ่นขึ้นใหม่ตามรูปแบบประเพณี เพื่อประโยชน์ด้านการอนุรักษ์และส่งเสริมการท่องเที่ยววัฒนธรรม ตัวอย่างเช่น การขนย้ายเรือนอีสานจากจังหวัดกาฬสินธุ์ สกลนคร มุกดาหาร และนครพนม มาประกอบขึ้นใหม่ ณ พิพิธภัณฑ์บ้านอีสาน อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม การขนย้ายเรือนไทโคราชจากชุมชนชาวมอญในอำเภอบึงระจิง และเรือนไทยวนจากชุมชนไทยวนในอำเภอสีคิ้ว ไปประกอบขึ้นใหม่ ณ หมู่บ้านอีสาน จิม ทอมป์สัน ฟาร์ม อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา และการสร้างจำลอง “เรือนไทดำ” ของชาวไทดำ ณ บ้านนาป่าหนาด อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

ด้านลักษณะทางสถาปัตยกรรม เรือนพื้นถิ่นที่ปรากฏแสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของรูปแบบบ้านเรือนที่เป็นอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ (1) เรือนอีสาน (เรือนไทลาว): การเชื่อมต่อ “เรือนใหญ่” หรือ “เรือนนอน” กับชานมีหลังคาจั่วคลุมรูปแบบต่างๆ เรียกเป็นแบบย่อยว่า เรือนเกย เรือนโขง และเรือนแฝด (2) เรือนผู้ไท: ฝาเรือนใหญ่ปิดล้อมมิดชิด มีช่องหน้าต่างขนาดเล็ก (3) เรือนไทโคราช: ลักษณะหลังคาจั่วเดี่ยว จั่วแฝด และสามจั่ว ฝาเรือนถอดประกอบรูปแบบฝาตั้ง ฝานอน และฝาปรี (4) เรือนไทเลย: ลักษณะหลังคาทรงปั้นหยาและมนิลา เสาใต้ถุนเรือนนิยมก่ออิฐเปลือยหรือก่ออิฐถือปูน (5) เรือนไทยวน: ลักษณะหลังคาจั่วเดี่ยว จั่วแฝด และสามจั่ว มีหน้าจั่วไม้ประติมากรรมรูปพระอาทิตย์ครึ่งดวง (6) เรือนชาวภูย: การยื่นเพิงเชื่อมต่อจากเรือนใหญ่สำหรับเลี้ยงช้าง และ (7) เรือนไทดำ: ลักษณะหลังคามนิลาทรงกระดองเต่า รวมถึงแสดงให้เห็นลักษณะร่วมทางสถาปัตยกรรม ซึ่งสามารถพิจารณาเป็นอัตลักษณ์เรือนพื้นถิ่นของภูมิภาค ได้แก่ (1) ตัวเรือนเป็นเรือนชั้นเดียวยกใต้ถุน โครงสร้างไม้ทั้งหลัง หรือไม้ผสมไม้ (2) หลังคาตั้งเดิมมุงด้วยหญ้า แ่นไม้ กระเบื้องดินขอ ภายหลังจึงนิยมเปลี่ยนเป็นสังกะสี (3) การวางผังเรือนใหญ่มีขนาด 2-3 ห้องเสา และ (4) พื้นที่ใช้สอยพื้นฐานมี 4 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ “เรือนใหญ่” ใช้เป็นพื้นที่สำหรับหลับนอน บูชาพระและผีบรรพบุรุษ “ชานมีหลังคาคลุม” ใช้เป็นพื้นที่รับแขก รับประทานอาหาร และพื้นที่เอนกประสงค์ “ชานแดด” ใช้เป็นพื้นที่เอนกประสงค์ และเชื่อมต่อพื้นที่ใช้สอยอื่นๆ ของเรือน และ “เรือนไฟ” หรือ “เรือนครัว” ใช้เป็นพื้นที่สำหรับประกอบอาหาร

2) เรือนประยุกต์รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก: นับเป็นรูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสานที่มีความเก่าแก่ รองลงมาจากกลุ่มเรือนพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ ปรากฏราวช่วงพุทธทศวรรษ 2430-2480 สามารถจำแนกได้ 2 รูปแบบ ได้แก่ “เรือนก่ออิฐถือปูนรูปแบบโคโลเนียล” เป็นเรือนพักอาศัยของข้าราชการและคหบดีตามหัวเมืองต่างๆ เรือนได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบจากสถาปัตยกรรมตะวันตกเมื่อครั้งฝรั่งเศสเข้ามาขยายอาณานิคมและเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในภูมิภาคในสมัยรัชกาลที่ 4-8 จากการสำรวจเรือนมีอายุราว 80-130 ปี พบที่ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม และ “เรือนไม้รูปแบบสมัยรัชกาลที่ 5-8” เป็นเรือนพักอาศัยของข้าราชการและคหบดีเช่นเดียวกัน รูปแบบเรือนรับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตะวันตก ซึ่งเป็นที่นิยมในเมืองหลวงในสมัยรัชกาลที่ 5-8 ก่อนที่จะแพร่หลายมาสู่หัวเมืองในภาคอีสานในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน เรือนมีอายุราว 70-130 ปี ส่วนมากพบในย่านเมืองเก่าของจังหวัดที่เคยเป็นหัวเมืองเดิมของภาคอีสาน เช่น จังหวัดนครพนม อุดรธานี นครราชสีมา และอุบลราชธานี

ด้านลักษณะทางสถาปัตยกรรม เรือนก่ออิฐถือปูนรูปแบบโคโลเนียลมีลักษณะเฉพาะเป็นเรือน 1-2 ชั้น โครงสร้างก่ออิฐถือปูนแบบผนังรับน้ำหนัก ชุ่มประตูและหน้าต่างโค้ง ตกแต่งเปลือกอาคารด้วยลวดลายปูนปั้น ส่วนเรือนไม้รูปแบบสมัยรัชกาลที่ 5-8 มีลักษณะเฉพาะเป็นเรือนโครงสร้างไม้ชั้นเดียว ยกใต้ถุน หรือเรือนไม้ 2 ชั้น

นิยมติดเสาไม้กลึงปลายเหนือบันลอม ตกแต่งเปลือกอาคารด้วยลวดลายไม้ฉลุ นอกจากนี้ เรือนทั้งสองรูปแบบแสดงให้เห็นถึงลักษณะร่วมทางสถาปัตยกรรม ได้แก่ (1) หลังคาจั่ว บันหย้า และมณิลา มุงด้วยกระเบื้องดินเผา ภายหลังนิยมเปลี่ยนเป็นกระเบื้องซีเมนต์รูปาวว กระเบื้องลอนคู่ และแผ่นเหล็กกริดลอน (Metal Sheet) (2) ประตูหน้าต่างบานเปิดคู่ทรงสูง ด้านบนนิยมทำช่องลมสำหรับระบายอากาศ (3) การประดับตกแต่งเปลือกอาคารด้วยลวดลายต่างๆ และ (4) การวางผังเรือนมีความซับซ้อนตามขนบวัฒนธรรมบ้านเรือนตะวันตก และนิยมยื่นมุขด้านหน้าเรือน องค์ประกอบของผังเรือน ประกอบด้วย “เรือนหลังใหญ่” หรือ “เรือนประธาน” (พื้นที่ใช้สอยภายใน เช่น ห้องนอน ห้องรับแขก ห้องพักผ่อน โถงกลาง ฯลฯ) มุขเรือน ระเบียงหน้า ขาน และ “เรือนหลังเล็ก” หรือ “เรือนแยก” (พื้นที่ใช้สอยภายใน เช่น ห้องครัว ห้องน้ำ ฯลฯ)

ในปัจจุบัน เรือนทั้งสองรูปแบบยังปรากฏการใช้ประโยชน์แบบดั้งเดิม คือ เพื่อการอยู่อาศัยของเจ้าของเรือนที่ได้รับเป็นมรดกตกทอด และเป็นบ้านพักข้าราชการ นอกจากนี้ เรือนจำนวนหลายหลังที่ตั้งอยู่ในย่านชุมชนอนุรักษ์ เช่น ถนนนันทบุรีวชิร อำเภอมือง จังหวัดนครพนม ฯลฯ มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ใช้สอยภายในอาคารให้รองรับกับการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เช่น พิพิธภัณฑ์ ร้านค้าบริการ และสำนักงาน

3) เรือนประยุกต์รูปแบบเรือนอีสานและรูปแบบเรือนภาคกลาง: เป็นกลุ่มบ้านเรือนที่ปรากฏช่วงพุทธศตวรรษ 2480-2490 ถัดจากกลุ่มเรือนพื้นถิ่นและเรือนประยุกต์รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก บ้านเรือนกลุ่มนี้มีรูปแบบที่หลากหลายแตกต่างกันไปตามแต่ละชุมชนและสถานที่ อันเป็นผลจากพัฒนาการด้านรูปแบบทางกายภาพที่ปรับเปลี่ยนหรือคลี่คลายจากเรือนอีสาน และการรับอิทธิพลจากเรือนภาคกลาง ทั้งในส่วนของตัวเรือน รูปทรงหลังคา และการวางผังเรือน ตัวอย่างเช่น การยกใต้ถุนเรือนให้สูงขึ้นกว่าเรือนอีสานเพื่อเข้าไปใช้งานได้สะดวก ลักษณะบันไดขึ้นเรือนมีขานพักและราวจับเหมือนเรือนภาคกลาง ลักษณะหลังคาทรงปั้นหย้า มณิลา ซึ่งรับอิทธิพลรูปแบบมาจากเรือนภาคกลาง และพื้นที่ขานนิยมทำหลังคาคลุมไม่เปิดโล่ง สามารถกันแดดกันฝนใช้งานได้ตลอดวัน ฯลฯ จากการสำรวจพบเรือนประยุกต์รูปแบบต่างๆ ตั้งกระจายอยู่ในชุมชนเมืองและชนบททั่วภูมิภาค แต่มีจำนวนไม่มากนัก มีอายุราว 60-80 ปี ตัวอย่างกลุ่มเรือนที่มีความน่าสนใจ เช่น เรือนไม้ยกใต้ถุนของชาวไทยเชื้อสายเวียดนามที่บ้านนาจอก อำเภอมือง จังหวัดนครพนม ซึ่งมีการประยุกต์หลังคาแบบเรือนเกยและเรือนแฝดคล้ายเรือนอีสาน และเรือนไม้ยกใต้ถุนและเรือนไม้ 2 ชั้น หลังคาทรงปั้นหย้าและมณิลารับอิทธิพลรูปแบบจากภาคกลางที่บ้านแดล อำเภอสรีขรรค์ จังหวัดสุรินทร์ ฯลฯ

ด้านลักษณะทางสถาปัตยกรรม เรือนประยุกต์รูปแบบเรือนอีสานมีลักษณะเฉพาะจากการรักษาขนบบางประการของเรือนอีสานรูปแบบประเพณี เช่น ลักษณะหลังคาแบบเรือนเกยและเรือนโข่งซึ่งเป็นรูปแบบย่อยของเรือนอีสาน แต่มีความลาดชันน้อยกว่าเพื่อให้เหมาะสมกับการมุงหลังคาด้วยสังกะสี ซึ่งเป็นวัสดุก่อสร้างที่เข้ามาแทนวัสดุดั้งเดิมในระยะหลัง เสาไม้ใต้ถุนเรือนวางบนฐานหรือตอม่อ ไม่นิยมฝังดิน ภายหลังเริ่มปรากฏการใช้เหล็กปะกับยึดเสาไม้กับตอม่อหรือเสาปูน พื้นที่ใช้สอยพื้นฐาน ประกอบด้วย เรือนใหญ่หรือเรือนนอน โถงกลาง ขานระเบียงมีหลังคาคลุม และพื้นที่ส่วนครัว ส่วนเรือนประยุกต์รูปแบบเรือนภาคกลางมีลักษณะเฉพาะเป็นเรือนชั้นเดียว ยกใต้ถุนหรือเรือน 2 ชั้น หลังคาทรงจั่ว บันหย้า และมณิลา ประตูหน้าต่างบานเปิดคู่ด้านบนทำช่องลมสำหรับระบายอากาศ สัดส่วนของเรือนและการประดับตกแต่งเปลือกอาคารมีการลดทอนขนาดและรายละเอียดน้อยกว่าเรือนไม้รูปแบบสมัยรัชกาลที่ 5-8 นอกจากนี้ เรือนประยุกต์ทั้งสองรูปแบบมีลักษณะร่วมทางสถาปัตยกรรม คือ (1) เรือนส่วนใหญ่เป็นโครงสร้างไม้ชั้นเดียว ยกใต้ถุน (2) นิยมมุงหลังคาด้วยสังกะสี (3) ขานและระเบียงหน้านิยมทำหลังคาคลุมมีฝากระแนงปิดล้อมและราวระเบียงสำหรับกันตก และ (4) การวางผังเรือนมีพื้นที่ใช้สอยเพิ่มมากยิ่งขึ้น มีความซับซ้อนกว่า

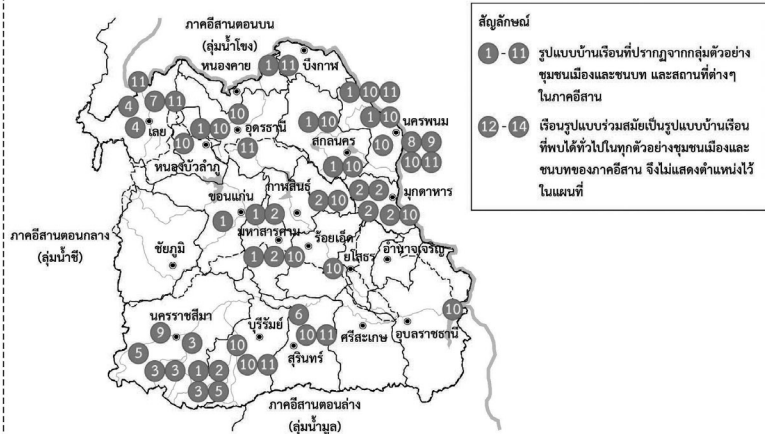
เรือนอีสานทั่วไป ซึ่งเกิดจากการผสมผสานขนบวัฒนธรรมในการสร้างที่อยู่อาศัยแบบดั้งเดิมของท้องถิ่นร่วมกับการรับรูปแบบที่อยู่อาศัย การใช้วัสดุและเทคโนโลยีก่อสร้างที่มาจากภายนอกพื้นที่

ในปัจจุบันเรือนประยุกต์รูปแบบเรือนอีสานและรูปแบบเรือนภาคกลางมักเป็นบ้านเรือนที่มีความเก่าแก่ที่สุดในชุมชนที่ไม่มีเรือนพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิมหลงเหลืออยู่ เรือนส่วนใหญ่ยังมีการใช้ประโยชน์เพื่อการอยู่อาศัยของชาวบ้าน และมีบางส่วนปิดไว้ไม่มีการใช้งานหรือถูกปล่อยทิ้งร้าง

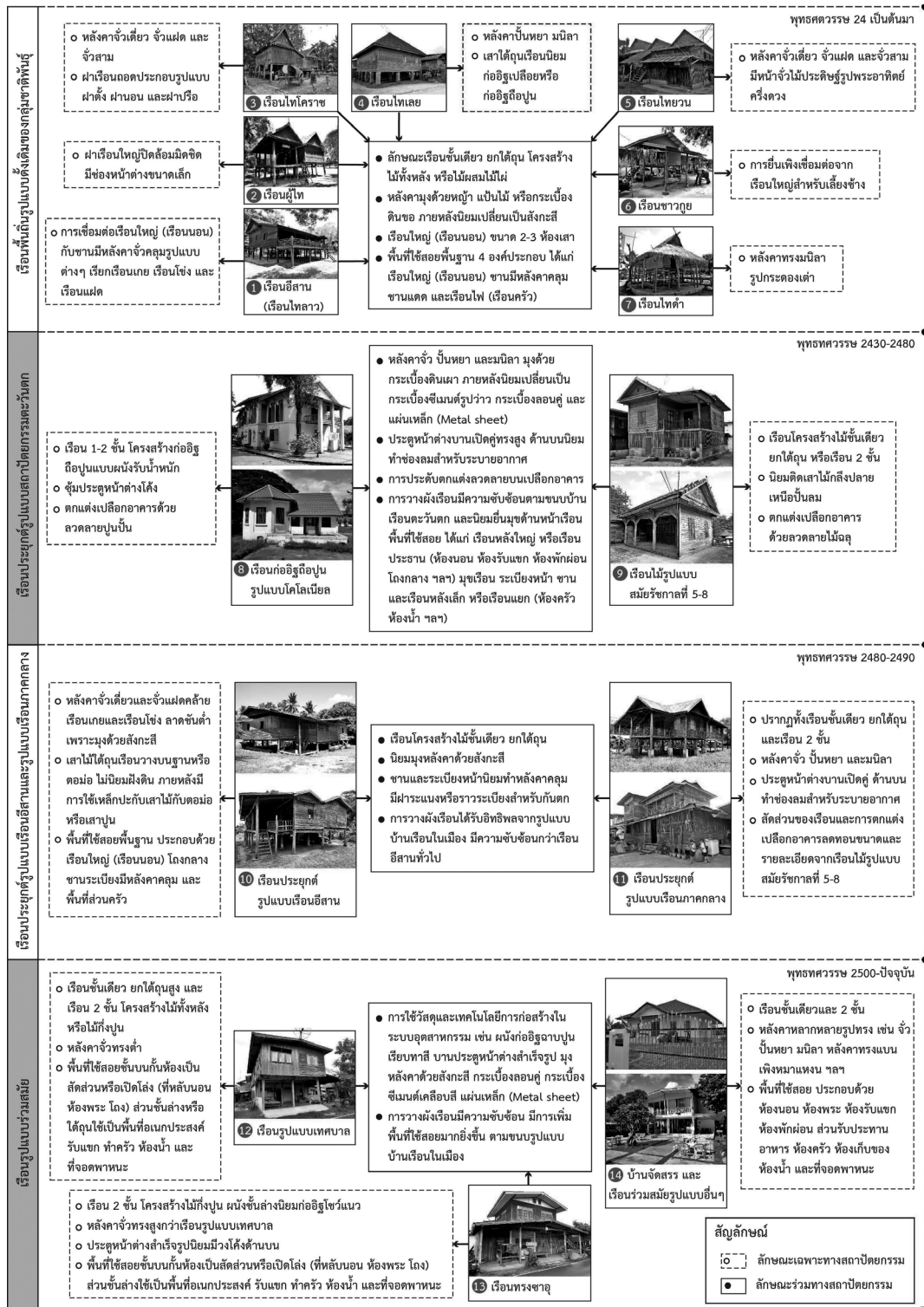
4) เรือนรูปแบบสมัยใหม่: เป็นกลุ่มบ้านเรือนที่ปรากฏในภาคอีสานราวพุทธศตวรรษ 2500 เป็นต้นมา มีจุดเริ่มต้นจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน อาทิ ไฟฟ้า ทางรถไฟ ถนน และที่อยู่อาศัยในชุมชนเมืองและชนบทของภาคอีสานภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504 ซึ่งส่งผลให้การปลูกสร้างบ้านเรือนในช่วงหลังนี้ได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบ วัสดุ และเทคโนโลยีการก่อสร้างสมัยใหม่จากภายนอกภูมิภาคผ่านการรับสื่อวิทยุ โทรทัศน์ ฯลฯ การขนส่งวัสดุก่อสร้างผ่านทางรถไฟและถนน การแจกแบบบ้านสำหรับผู้มีรายได้น้อยของหน่วยงานราชการระดับท้องถิ่น เช่น เทศบาล รวมถึงช่างชาวบ้านที่ไปทำงานนอกภูมิภาคและนำความรู้การก่อสร้างสมัยใหม่กลับมาสร้างบ้านเรือนในชุมชนของตน ธาดา (2543) ได้จำแนกรูปแบบบ้านเรือนที่ปรากฏในชนบทแถบลุ่มน้ำชีในช่วงเวลาดังกล่าว ประกอบด้วย “เรือนรูปแบบเทศบาล” สร้างขึ้นราว พ.ศ. 2505-2525 ตามแบบบ้านที่ออกแบบโดยหน่วยงานเทศบาล “เรือนทรงซาอู” สร้างขึ้นราว พ.ศ. 2525-2535 เป็นรูปแบบที่เกิดจากกลุ่มช่างชาวบ้านไปทำงานที่ประเทศซาอุดีอาระเบีย ภายหลังกลับมามีการสร้างบ้านเรือนลักษณะดังกล่าวในชุมชนของตน และเป็นที่นิยมแพร่หลายในเวลาต่อมา และ “บ้านจัดสรร” ที่เป็นที่นิยมในเมืองสร้างขึ้นราว พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา จากการสำรวจพบรูปแบบบ้านเรือนทั้งสามกลุ่มในทุกกลุ่มตัวอย่างชุมชนเมืองและชนบทของภาคอีสาน มิใช่เฉพาะแต่ชุมชนชนบทแถบลุ่มน้ำชี นอกจากนี้ ในช่วงสองทศวรรษสุดท้ายปรากฏเรือนร่วมสมัยรูปแบบอื่นๆ ซึ่งรับอิทธิพลรูปแบบบ้านเรือนตามสมัยนิยมแต่ละหลังมีการออกแบบขึ้นใหม่โดยช่างท้องถิ่น ผู้รับเหมา สถาปนิก ฯลฯ เพื่อตอบสนองความต้องการเฉพาะด้านของผู้อยู่อาศัย กลุ่มเรือนรูปแบบสมัยใหม่นี้กล่าวได้ว่ามีสัดส่วนจำนวนมากที่สุดในทุกชุมชนเมืองและชนบทของภาคอีสาน เมื่อเปรียบเทียบกับบ้านเรือนรูปแบบอื่นๆ

ด้านลักษณะทางสถาปัตยกรรม เรือนรูปแบบเทศบาลแสดงลักษณะเฉพาะเป็นเรือนชั้นเดียว ยกใต้ถุนสูงหรือเรือน 2 ชั้น โครงสร้างไม้ทั้งหลังหรือไม้กึ่งปูน หลังคาจั่วทรงต่ำ พื้นที่ใช้สอยชั้นบนอาจกั้นห้องเป็นสัดส่วนหรือเปิดโล่งใช้ประโยชน์เป็นที่หลับนอน ห้องพระ โถง ส่วนชั้นล่างหรือใต้ถุนเรือนใช้เป็นพื้นที่เอนกประสงค์ รับแขก ทำครัว ห้องน้ำ และที่จอดรถพาดะ เรือนทรงซาอูมีลักษณะเฉพาะเป็นเรือน 2 ชั้น โครงสร้างไม้กึ่งปูน ผนังชั้นล่างนิยมก่ออิฐโชว์แนว หลังคาจั่วทรงสูงกว่าเรือนรูปแบบเทศบาล ประตูหน้าต่างสำเร็จรูปมีวงโค้งด้านบน และพื้นที่ใช้สอยมีลักษณะเดียวกับเรือนรูปแบบเทศบาล ส่วนบ้านจัดสรรและเรือนร่วมสมัยรูปแบบอื่นๆ มีลักษณะเฉพาะเป็นเรือน 1-2 ชั้น หลังคามีหลากหลายรูปทรง เช่น จั่ว ปันหย้า มนิลา หลังคาทรงแบน เพิงหมาแหงน ฯลฯ พื้นที่ใช้สอย ประกอบด้วย ห้องนอน ห้องพระ ห้องรับแขก ห้องพักผ่อน ส่วนรับประทานอาหาร ห้องครัว ห้องเก็บของ ห้องน้ำ และที่จอดรถพาดะ นอกจากนี้ เรือนรูปแบบร่วมสมัยทั้งหมดแสดงลักษณะร่วมทางสถาปัตยกรรม คือ (1) การใช้วัสดุและเทคโนโลยีการก่อสร้างในระบบอุตสาหกรรม เช่น ผนังก่ออิฐฉาบปูนเรียบทาสี ประตูหน้าต่างสำเร็จรูป มุงหลังคาด้วยสังกะสี กระเบื้องลอนคู่ กระเบื้องซีเมนต์เคลือบสี และแผ่นเหล็ก ฯลฯ และ (2) การวางผังเรือนมีความซับซ้อน มีการเพิ่มพื้นที่ใช้สอยมากขึ้นตามรูปแบบบ้านเรือนตามสมัยนิยม

พุทธศตวรรษ 24 เป็นต้นมา	พุทธศตวรรษ 2430-2480	พุทธศตวรรษ 2480-2490	พุทธศตวรรษ 2500 จนถึงปัจจุบัน
เรือนพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิม ของกลุ่มชาติพันธุ์	เรือนประยุกต์รูปแบบ สถาปัตยกรรมตะวันตก	เรือนประยุกต์รูปแบบเรือนอีสาน และรูปแบบเรือนภาคกลาง	เรือนรูปแบบร่วมสมัย
1 เรือนอีสาน หรือเรือนท้าว (อายุ 60-200 ปี) 2 เรือนผู้ไท (อายุ 60-200 ปี) 3 เรือนไทโคราช (อายุ 60-200 ปี) 4 เรือนไทเลย (อายุ 50-100 ปี) 5 เรือนไทยวน (อายุ 40-100 ปี) 6 เรือนชาวกูย (อายุ 10-80 ปี) 7 เรือนไทดำ (สร้างจำลองขึ้นใหม่) 	8 เรือนก่ออิฐถือปูนรูปแบบโคโลเนียล (อายุ 80-130 ปี) 9 เรือนไม้รูปแบบสมัยรัชกาลที่ 5-8 (อายุ 70-130 ปี) 	10 เรือนประยุกต์รูปแบบเรือนอีสาน (อายุ 60-80 ปี) 11 เรือนประยุกต์รูปแบบเรือนภาคกลาง (อายุ 60-80 ปี) 	12 เรือนรูปแบบเทศบาล (อายุ 35-60 ปี) 13 เรือนทรงชาลุ (อายุ 25-35 ปี) 14 บ้านจัดสรร และเรือนร่วมสมัยรูปแบบอื่นๆ (อายุไม่เกิน 25 ปี)

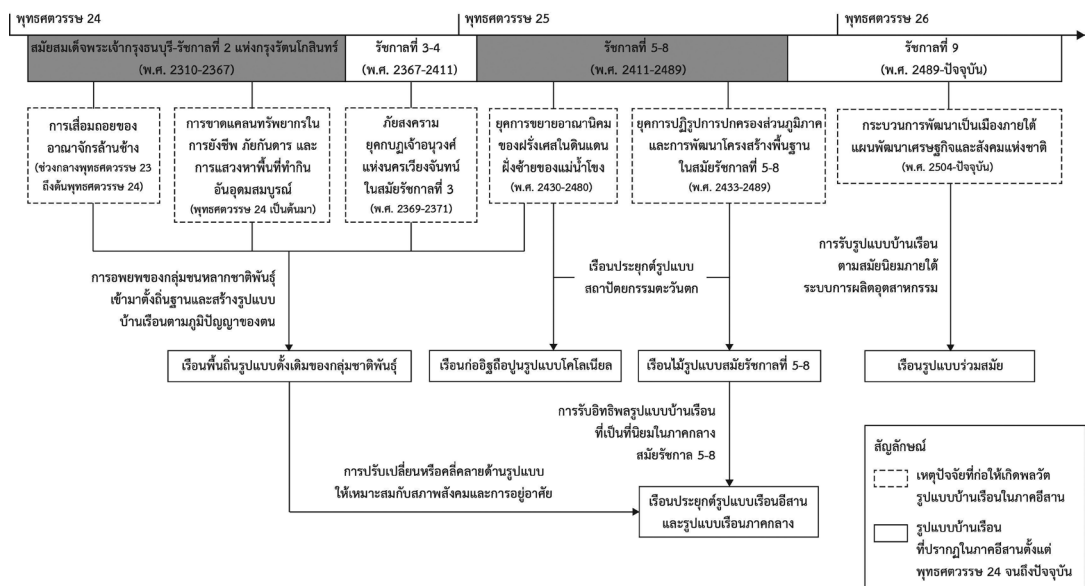
ภาพที่ 3 แสดงการจำแนกรูปแบบบ้านเรือนที่ปรากฏในภาคอีสานตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษ 24 จนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 4 แสดงลักษณะเฉพาะและลักษณะร่วมทางสถาปัตยกรรมของบ้านเรือนรูปแบบต่างๆ ที่ปรากฏในภาคอีสาน

เหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดพลวัตรูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสาน

การสืบค้นที่มาของรูปแบบบ้านเรือนที่ปรากฏในภาคอีสานจากผลงานวิชาการที่มีการศึกษาด้านประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานชุมชน (สุวิทย์และดารารัตน์, 2538; สุวิทย์, 2549; ไพบ, 2554: สุเทพ, 2556; เติม, 2557; ลำจุล, 2558) ถือเป็นข้อมูลสำคัญที่ชี้ให้เห็นเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดพลวัตของรูปแบบบ้านเรือนตั้งแต่พุทธศตวรรษ 24 จนถึงปัจจุบัน จากการศึกษาพบว่าเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ของภูมิภาค ได้แก่ (1) การเสื่อมถอยของอาณาจักรล้านช้าง (2) การแสวงหาแหล่งตั้งถิ่นฐานอันอุดมสมบูรณ์ (3) ภัยสงครามยุคกบฏเจ้าอนุวงศ์แห่งนครเวียงจันทน์ (4) การขยายอาณาเขตของฝรั่งเศสในดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง (5) การปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในสมัยรัชกาลที่ 5-8 และ (6) กระบวนการพัฒนาเป็นเมืองภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้กลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภูมิภาค และสร้างรูปแบบบ้านเรือนตามภูมิปัญญาดั้งเดิมของตน เมื่อเวลาผ่านไปจึงเริ่มมีการรับขนวัฒนธรรมการสร้างที่อยู่อาศัยจากภายนอกภูมิภาค ทั้งจากชาติตะวันตกและภาคกลางของประเทศเข้ามาผสมผสาน ประยุกต์ใช้ และทำซ้ำ จนกระทั่งเกิดความหลากหลายของรูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสานดังเช่นที่ปรากฏในปัจจุบัน โดยสามารถสรุปเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงเวลาซึ่งเป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดพลวัตของรูปแบบบ้านเรือน (ภาพที่ 5) มีรายละเอียดดังนี้

ภาพที่ 5 แสดงเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดพลวัตรูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสานตั้งแต่พุทธศตวรรษ 24 จนถึงปัจจุบัน

1) การเสื่อมถอยของอาณาจักรล้านช้าง ในช่วงกลางพุทธศตวรรษ 23 ถึงต้นพุทธศตวรรษ 24 จากการแตกแยกของชนชั้นปกครองและนำกลุ่มของตนไปตั้งอาณาจักรใหม่ ได้แก่ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ทำให้ความเข้มแข็งของอาณาจักรลดลง ภายหลังทั้ง 3 อาณาจักรพ่ายศึกสงครามต่อกองทัพสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ส่งผลให้สยามครอบครองดินแดนภาคอีสานได้ทั้งหมดในปี พ.ศ. 2322 และอาณาจักรทั้ง 3 แห่งถูกลดฐานะเป็นประเทศราช ในช่วงเวลาดังกล่าวมีกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์จากอาณาจักรล้านช้างเดิม โดยเฉพาะกลุ่มลาว กูยและเขมร

อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสาน สืบต่อกับกลุ่มลาวที่ตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคก่อนถูกสยามเข้ายึดครองดินแดน โดยกลุ่มลาวปรากฏการตั้งถิ่นฐานกระจายตัวทั่วภูมิภาคและหนาแน่นที่ภาคอีสานตอนกลางแถบลุ่มน้ำชี ส่วนกลุ่มกวยและเขมรปรากฏการตั้งถิ่นฐานในภาคอีสานตอนใต้แถบลุ่มน้ำมูล ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ยุคแรกที่มีการกล่าวถึงการสร้างบ้านแปงเมืองของกลุ่มชนต่างๆ ในภาคอีสาน และมีข้อสันนิษฐานว่าเป็นที่มาของรูปแบบเรือนพื้นถิ่นของกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์ที่ปรากฏในภูมิภาค แม้ในปัจจุบันผลการสำรวจไม่พบเรือนพื้นถิ่นที่สร้างขึ้นในสมัยนั้นหลงเหลืออยู่แล้ว แต่ยังมีการสืบทอดขนบวัฒนธรรมการสร้างที่อยู่อาศัยของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ตกทอดมาสู่เรือนพื้นถิ่นที่สร้างขึ้นในภายหลัง

2) การขาดแคลนทรัพยากรในการยังชีพ ภัยกันดาร การแสวงหาพื้นที่ทำกินอันอุดมสมบูรณ์ เป็นอีกเหตุปัจจัยที่ทำให้กลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสานนับตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษ 24 เป็นต้นมา ตัวอย่างเช่น กลุ่มผู้ไทจากเมืองคำอ้อและเมืองวัง แขวงสุวรรณเขต ประเทศลาว อพยพหนีภัยกันดารมาตั้งถิ่นฐานที่เมืองหนองสูง รอยต่อระหว่างจังหวัดกาฬสินธุ์ และมุกดาหาร ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษ 2380 ซึ่งในปัจจุบันยังปรากฏเรือนผู้ไทหลงเหลือจำนวนหลายสิบหลังในชุมชน และกลุ่มไทแสกจากเมืองรอง ประเทศเวียดนาม อพยพมาตั้งรกรากที่ตำบลอาจสามารถ อำเภอมือง จังหวัดนครพนม ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน เพราะเป็นพื้นที่ริมแม่น้ำโขง มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมกับการทำการเกษตร ในปัจจุบันบ้านเรือนพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิมของชาวไทแสกได้สูญหายไปจากชุมชนหมดแล้ว ลักษณะบ้านเรือนที่ปรากฏมีพัฒนาการด้านรูปแบบคลี่คลายไปจากเรือนอีสานรูปแบบเรือนเกยและเรือนโขง ซึ่งในการศึกษานี้จัดให้อยู่ในจำพวกเรือนประยุกต์รูปแบบเรือนอีสาน เป็นต้น

3) ยุคกบฏเจ้าอนุวงศ์แห่งนครเวียงจันทน์ ในสมัยรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2369-2371 เป็นช่วงเวลาที่ภาคอีสานเป็นสมรภูมิรบระหว่างสยามและนครเวียงจันทน์หัวเมืองประเทศราชในสมัยนั้น กลุ่มชนต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในภาคอีสานและประเทศลาวถูกกวาดต้อนโดยกองทัพของทั้งสองฝ่ายในฐานะเชลยศึก ซึ่งภายหลังสิ้นสงครามปราบเจ้าอนุวงศ์ ส่งผลให้เกิดการโยกย้ายถิ่นฐานครั้งใหญ่ของกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์เข้ามาอาศัยอยู่ในภาคอีสาน ตัวอย่างเช่น ชาวไทยเมืองไชยบุรี อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม ถูกกองทัพเจ้าอนุวงศ์กวาดต้อนไปอยู่ที่เมืองปทุมคงคา แขวงคำม่วน ประเทศลาว ภายหลังเจ้าอนุวงศ์พ่ายแพ้สงคราม จึงได้กลับมาตั้งรกรากสร้างบ้านเรือนในถิ่นเดิมอีกครั้ง ในปัจจุบันปรากฏเรือนอีสานรูปแบบเรือนเกยและเรือนแฝดหลงเหลือไม่กี่หลังในชุมชน และกลุ่มทหารมอญที่ร่วมกับกองทัพสยามไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ ครั้นเสร็จศึกสงครามเดินทางกลับพระนครผ่านอำเภอบึงสามพันเป็นชัยภูมิที่จึงตัดสินใจตั้งรกราก ณ บริเวณดังกล่าว ซึ่งในปัจจุบันลูกหลานของชาวมอญถูกเรียกรวมเป็นส่วนหนึ่งของชาวไทยโคราช มีรูปแบบบ้านเรือน คือ เรือนไทโคราช ซึ่งได้รับการยอมรับเป็นตัวแทนอัตลักษณ์บ้านเรือนรูปแบบดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นในจังหวัดนครราชสีมา

4) ยุคการขยายอาณานิคมของฝรั่งเศสในดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ในสมัยรัชกาลที่ 5-8 พ.ศ. 2430-2480 เป็นช่วงเวลาที่เรือนก่ออิฐถือปูนรูปแบบโคโลเนียลเป็นที่นิยมในกลุ่มชนชั้นข้าราชการและคหบดีของสยาม และแพร่หลายในหัวเมืองต่างๆ ของภาคอีสานที่มีอาณาเขตใกล้เคียงหรือติดต่อกับแม่น้ำโขง เช่น เมืองอุดรธานี หนองคาย นครพนม ฯลฯ นอกจากนี้ ในช่วงเวลาดังกล่าวยังส่งผลให้เกิดการโยกย้ายถิ่นฐานของกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์เข้ามาตั้งรกรากในภาคอีสาน เพื่อหนีภัยรุกรานจากฝรั่งเศส ตัวอย่างเช่น กลุ่มไทพวนที่อพยพมาจากประเทศลาวในช่วงข้อพิพาทระหว่างสยามและฝรั่งเศส ร.ศ. 122 (พ.ศ. 2463) ซึ่งสยามเสียดินแดนมณฑลลาวพวนในฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง และต้องย้ายที่ว่าการมณฑลจากเมืองหนองคายมาอยู่ที่เมืองอุดรธานี ครั้งนั้นชาวไทพวน ไทลื้อ จำนวนมากได้อพยพเข้ามาตั้งรกรากในพื้นที่ต่างๆ ในฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ได้แก่ จังหวัดอุดรธานี หนองคาย เลย ฯลฯ ซึ่งต่อมาภายหลัง

ได้สร้างบ้านเรือนของตนขึ้น โดยจัดอยู่ในกลุ่มเรือนพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิม ได้แก่ เรือนอีสาน (เรือนไทลาว) และเรือนไทเลย

5) ยุคการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในสมัยรัชกาลที่ 5-8 พ.ศ. 2433-2489 เป็นช่วงเวลาเกี่ยวกับการขยายอาณานิคมของฝรั่งเศสในดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ในสมัยนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคจากระบบหัวเมืองและประเทศราชเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งเป็นการรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางและทำให้แผ่นดินสยามเป็นปึกแผ่นยิ่งขึ้น การปฏิรูปในภาคอีสานกินระยะเวลาดังแต่ปี พ.ศ. 2433-2443 นอกจากนี้ปรากฏการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานครั้งสำคัญจากการสร้างทางรถไฟเชื่อมระหว่างกรุงเทพมหานครและภาคอีสาน โดยเปิดใช้เส้นทางถึงจังหวัดนครราชสีมา ในปี พ.ศ. 2443 จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2473 และจังหวัดขอนแก่น พ.ศ. 2476 ตามลำดับ ผลของการเปลี่ยนแปลงครั้งนั้นส่งผลให้ข้าราชการสยามเข้ามาปกครองหัวเมืองต่างๆ ในภาคอีสาน พร้อมนำความเจริญด้านต่างๆ เข้าสู่ภูมิภาคผ่านการสัญจรบนเส้นทางรถไฟ รวมถึงการนำรูปแบบเรือนไม้ที่รับอิทธิพลจากชาติตะวันตกที่เป็นที่นิยมในเมืองหลวงในสมัยรัชกาลที่ 5-8 เข้ามาเผยแพร่โดยเฉพาะในหัวเมืองใหญ่ เช่น จังหวัดนครราชสีมา อุตรดิตถ์ นครพนม ฯลฯ โดยเรือนดังกล่าวแรกเริ่มเป็นที่นิยมในกลุ่มข้าราชการและคหบดี ภายหลังจึงเป็นที่แพร่หลายในหมู่ชนชั้นกลางและชาวบ้าน โดยนำรูปแบบมาลดทอนรายละเอียดให้เรียบง่าย และมีขนาดเรือนที่เล็กลง ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มเรือนประยุกต์รูปแบบเรือนภาคกลาง

6) กระบวนการพัฒนาเป็นเมืองภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ช่วงพุทธศักราช 2500 จนถึงปัจจุบัน นับเป็นยุคสมัยใหม่ที่กระแสการพัฒนาเป็นเมืองได้แพร่เข้าสู่ภาคอีสานและภูมิภาคอื่นๆ ทั่วประเทศ โดยมีจุดเริ่มต้นจากการพัฒนาของภาครัฐตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกในปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา โดยเฉพาะการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในช่วงแรก ได้แก่ ระบบไฟฟ้า ส่วนต่อขยายเส้นทางรถไฟ ถนนทางหลวงสายต่างๆ และที่อยู่อาศัยของประชาชนในภาคอีสาน และการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจเชิงอุตสาหกรรม เทคโนโลยีการสื่อสาร ฯลฯ ในช่วงหลัง ซึ่งส่งผลให้เกิดเครือข่ายการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชนบท ชุมชนเมือง และกรุงเทพมหานครที่แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น องค์ประกอบดังกล่าวได้สร้างความเจริญด้านต่างๆ ให้กับชุมชนเมืองและชนบทของภาคอีสานตลอดระยะเวลากว่า 50 ปี รวมถึงลักษณะที่อยู่อาศัยซึ่งมีการปลูกสร้างเรือนรูปแบบร่วมสมัย ได้แก่ เรือนรูปแบบเทศบาล เรือนทรงซาอุ บ้านจัดสรรและเรือนร่วมสมัยรูปแบบอื่นๆ ซึ่งเป็นที่นิยมในแต่ละลำดับช่วงเวลา อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบเหล่านี้มิใช่เหตุปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการดำรงอยู่ของรูปแบบบ้านเรือนที่สร้างขึ้นก่อน พ.ศ. 2500 แต่ในทางกลับกันก่อให้เกิดการผลัดเปลี่ยนรูปแบบบ้านเรือนในชุมชนเมืองและชนบทของภาคอีสานจากเรือนพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ เรือนประยุกต์รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก เรือนประยุกต์รูปแบบเรือนอีสานและเรือนภาคกลาง ซึ่งเป็นกลุ่มเรือนที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของแต่ละชุมชนท้องถิ่น เป็นเรือนรูปแบบร่วมสมัย ซึ่งมีรูปแบบทำซ้ำภายใต้ระบบการผลิตอุตสาหกรรมที่ใช้วัสดุและเทคโนโลยีการก่อสร้างแบบเดียวกัน

บทสรุป

ผลการศึกษาสรุปได้ว่าภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่มีความหลากหลายของรูปแบบบ้านเรือน อันเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมจากการปลูกสร้างบ้านเรือนตามขนบวัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิมของกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานในภูมิภาค และการปลูกสร้างบ้านเรือนโดยรับอิทธิพลด้านรูปแบบจากภายนอกภูมิภาคตลอดช่วงสองศตวรรษที่ผ่านมา สามารถจำแนกรูปแบบบ้านเรือนได้ 4 กลุ่มหลัก ประกอบด้วย

- เรือนพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ ปรากฏราวพุทธศตวรรษ 24 เป็นต้นมา ได้แก่ เรือนอีสาน (เรือนไทลาว) เรือนผู้ไท เรือนไทโคราช เรือนไทเลย เรือนไทยวน เรือนชาวกูย ฯลฯ ซึ่งเรือนดังกล่าวได้รับการยอมรับเป็นตัวแทนอัตลักษณ์บ้านเรือนรูปแบบดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์นั้นๆ
- เรือนประยุกต์รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก ปรากฏราวพุทธศตวรรษ 2430-2480 ได้แก่ เรือนก่ออิฐถือปูนรูปแบบโคโลเนียล และเรือนไม้รูปแบบสมัยรัชกาลที่ 5-8
- เรือนประยุกต์รูปแบบเรือนอีสานและรูปแบบเรือนภาคกลาง ปรากฏราวพุทธศตวรรษ 2480-2490 ได้แก่ เรือนไม้ซึ่งมีพัฒนาการด้านรูปแบบปรับเปลี่ยนหรือคลี่คลายจากเรือนอีสานและเรือนภาคกลาง ตัวอย่างเช่น เรือนโครงสร้างไม้ ยกใต้ถุน หลังคาทรงจั่วเดี่ยวและจั่วแฝดคล้ายเรือนเกยและเรือนโง้งของเรือนอีสาน หรือหลังคาทรงปั้นหยาและมณฑลคล้ายรูปแบบเรือนภาคกลาง เป็นต้น
- เรือนรูปแบบร่วมสมัย ปรากฏราวพุทธศตวรรษที่ 2500 จนถึงปัจจุบัน เช่น เรือนรูปแบบเทศบาล เรือนทรงชาอู บ้านจัดสรรและเรือนร่วมสมัยรูปแบบอื่นๆ

การขยายขอบเขตพื้นที่ศึกษาจากภาคอีสานตอนกลางแถบลุ่มน้ำชีเป็นระดับภาพรวมของภาคอีสานชี้ให้เห็นว่าเรือนอีสาน (เรือนไทลาว) และเรือนผู้ไทซึ่งได้รับการยอมรับเป็นตัวแทนอัตลักษณ์บ้านเรือนของภาคอีสาน มิใช่บ้านเรือนรูปแบบดั้งเดิมเพียงกลุ่มเดียวที่ปรากฏ จากการสำรวจพบเรือนพื้นถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ กระจายทั่วภูมิภาค อาทิ เรือนไทเลยและเรือนไทดำในภาคอีสานตอนบนแถบลุ่มน้ำโขง เรือนไทโคราช เรือนไทยวน และเรือนชาวกูยในภาคอีสานตอนล่างแถบลุ่มน้ำมูล รวมถึงบ้านเรือนรูปแบบอื่นๆ ที่สร้างขึ้นภายหลัง แต่แสดงอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม จนเกิดความเป็นท้องถิ่นที่ชัดเจน อาทิ เรือนก่ออิฐถือปูนรูปแบบโคโลเนียล และเรือนไม้รูปแบบสมัยรัชกาลที่ 5-8 ในหัวเมืองเก่าของภาคอีสาน เรือนประยุกต์รูปแบบเรือนอีสานและรูปแบบเรือนภาคกลาง ซึ่งในปัจจุบันกลายเป็นกลุ่มบ้านเรือนที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในชุมชนหลายแห่ง ในขณะที่เรือนรูปแบบร่วมสมัย ซึ่งเป็นกลุ่มบ้านเรือนที่ปรากฏรุ่นหลังสุดสามารถพบเห็นได้ทั่วไป มีสัดส่วนจำนวนมากที่สุดและเข้ามาผลัดเปลี่ยนแทนที่รูปแบบบ้านเรือนที่ปรากฏก่อนหน้านี้ในทุกชุมชนเมืองและชนบทของภาคอีสาน

ในมิติพลวัตการเปลี่ยนแปลง การเสื่อมถอยของอาณาจักรล้านช้าง การแสวงหาแหล่งตั้งถิ่นฐานอันอุดมสมบูรณ์ ภัยสงครามในยุคปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ การขยายอาณานิคมของฝรั่งเศส การปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในสมัยรัชกาลที่ 5-8 และกระบวนการพัฒนาเป็นเมืองช่วงพุทธศตวรรษ 2500 เป็นต้นมา เป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดพลวัตของรูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสานตลอดสองศตวรรษที่ผ่านมา โดยเริ่มจากการอพยพของกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภูมิภาค และปลูกสร้างรูปแบบบ้านเรือนหรือเรือนพื้นถิ่นตามชนบัตวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน ต่อมาจึงมีการปรับตัวรับขนบวัฒนธรรมการสร้างที่อยู่อาศัยจากภายนอกภูมิภาค ก่อให้เกิดเรือนประยุกต์รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก เรือนประยุกต์รูปแบบเรือนอีสานและรูปแบบเรือนภาคกลาง และเรือนรูปแบบร่วมสมัย ปรากฏเป็นความหลากหลายของรูปแบบบ้านเรือนในภาคอีสาน ซึ่งแต่ละรูปแบบล้วนเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ของภูมิภาคในแต่ละช่วงเวลา

อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาพบประเด็นเพิ่มเติมว่ารูปแบบบ้านเรือนที่ปรากฏก่อน พ.ศ. 2500 ได้แก่ เรือนพื้นถิ่นรูปแบบดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ เรือนประยุกต์รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก และเรือนประยุกต์รูปแบบเรือนอีสานและรูปแบบเรือนภาคกลาง มีจำนวนลดลงอย่างรวดเร็วในชุมชนเมืองและชนบทของภาคอีสาน และถูกผลัดเปลี่ยนแทนที่ด้วยเรือนรูปแบบร่วมสมัย ซึ่งมีรูปแบบทำซ้ำภายใต้ระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม ดังนั้นประเด็นคำถามที่เกิดขึ้น คือ “มีความเป็นไปได้หรือไม่ที่รูปแบบเรือนพื้นถิ่นของกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์ รวมถึงรูปแบบ

บ้านเรือนที่ปรากฏขึ้นภายหลัง แต่มีลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมจนแสดงความเป็นท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน สามารถเป็นตัวแทนอัตลักษณ์บ้านเรือนรูปแบบดั้งเดิมของภาคอีสานเช่นเดียวกับเรือนอีสานของชาวไทลาวและเรือนผู้ไท” ซึ่งเป็นข้อบ่งชี้ที่จะนำสู่กระบวนการสร้างคุณค่าและการให้ความสำคัญกับความหลากหลายของรูปแบบบ้านเรือนในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมของภูมิภาค ซึ่งสามารถต่อยอดขยายผลสู่การอนุรักษ์บ้านเรือนรูปแบบต่างๆ ไม่ให้สูญหายไปตามกาลเวลา

เอกสารอ้างอิง

เดิม วิภาคย์พจนกิจ. 2557. **ประวัติศาสตร์อีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
ธาดา สุทธิธรรม. 2543. “บ้านพักอาศัยในชนบทอีสาน แถบลุ่มน้ำชี”. ใน ชินศักดิ์ ตันติกุล (บรรณาธิการ).

ความหลากหลายของเรือนพื้นถิ่นไทย. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
ธิดิ เสงี่ยมิ และคณะ. 2534. **การศึกษารวบรวมรูปแบบบ้านพักอาศัยในชนบทอีสานแถบลุ่มน้ำชี**

(จังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด และยโสธร). ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
นพดล ตั้งสกุล. 2545. “การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของอาคารพักอาศัยและปัจจัยทางสังคมที่เกี่ยวข้อง กรณีศึกษาบ้านเขาว อ.มัญจาคีรี จ.ขอนแก่น”. **วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น**. ปีที่ 1 (ฉบับที่ 1): 29-37.

ไพฑูรย์ ภูธร. 2554. **ความเป็นมาของคนอีสาน ในเหตุการณ์สำคัญของประวัติศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

ลำจุล ฮวบเจริญ. 2558. **สารคดีท่องเที่ยว อิงประวัติศาสตร์ภาคอีสาน**. กรุงเทพฯ: บริษัท ดวงกลมพัลลภซึ่งจำกัด.

วิจิต คลังบุญครอง และไพโรจน์ เพชรสังหาร. 2530. “เรือนอีสาน”. ใน กรมการนิเทศการสถาปนาอีสาน (บรรณาธิการ).
สถาปัตยกรรมอีสาน. กรุงเทพฯ: เมฆาเพลส.

วิโรฒ ศรีสุโร. 2537. “วิกฤตสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในดินแดนอีสาน”. **วารสารอาษา**. (พฤศจิกายน 2537): 81-85.

สมชาย นิลอาธิ. 2530. “เรือนอีสานและประเพณีการอยู่อาศัย”. ใน กรมการนิเทศการสถาปนาอีสาน (บรรณาธิการ).
สถาปัตยกรรมอีสาน. กรุงเทพฯ: เมฆาเพลส.

สุเทพ ไชยจันทร์. 2556. **ผู้ไท ลูกแกน**. กรุงเทพฯ: ตลาดา พับลิเคชั่น.

สุนทร ตูละสุข. 2530. “ชุมชนชนบท และบ้านชนบทภาคอีสาน”. ใน กรมการนิเทศการสถาปนาอีสาน (บรรณาธิการ).
สถาปัตยกรรมอีสาน. กรุงเทพฯ: เมฆาเพลส.

สุวิทย์ จิระมณี. 2543. “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสาน (สายวัฒนธรรมไทย-ลาว)”. ใน ชินศักดิ์ ตันติกุล (บรรณาธิการ). **ความหลากหลายของเรือนพื้นถิ่นไทย**. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุวิทย์ จิระมณี. 2549. **ประวัติศาสตร์อีสานและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์-เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน**.
ขอนแก่น: ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สุวิทย์ จิระมณี และดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. 2538. **ประวัติศาสตร์อีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน**.
ขอนแก่น: ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.